

УДК 373.3.091(477)"19/20"

Попельнюх О.І.

ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛЯ В ІСТОРІЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ОСВІТИ II ПОЛ. XIX – ПОЧ. XX ст. (ГУМАНІСТИЧНИЙ АСПЕКТ)

Стаття присвячена проблемі гуманізації підготовки вчителя народної школи в II половині XIX – початку XX століття. Автор зазначає, що в умовах реформування соціально-економічної сфери і розбудови України як демократичної держави постають якісно нові завдання її у педагогічній науці. Спочатку автор звертає увагу на критерії, що пред'являються до вчителя в контексті гуманізації освіти. Для цього він апелює до творчого доробку всесвітньовідомого ученого-педагога Шалви Амонашвілі і наводить перелік правил, якими має керуватись учитель-гуманіст. Далі аналізується система підготовки вчителів для народної школи, розглядаються типи навчальних закладів, що готували вчителів. Це були вчительські семінарії, вчительські інститути, а також жіночі духовні училища. Ще автор звертає увагу на такі види підготовки, як учительські з'їзди та педагогічні курси. Стаття завершується висновками, що мають підвести підсумок питанням, які були проаналізовані, а також спонукати до подальших наукових пошуків інших аспектів гуманізації вітчизняної школи її освіти II половині XIX – початку XX століття.

Ключові слова: гуманізація, історія освіти, народний учитель, підготовка вчителя, учительські з'їзди, учительські семінарії.

Реформування системи освіти в Україні, нові завдання, що стоять перед школою, гуманізація процесу навчання вимагають вироблення нових підходів до питань підготовки вчителя та його особистісних якостей і педагогічної майстерності. У зв'язку з цим актуальним і продуктивним є аналіз надбань вітчизняної прогресивної педагогіки, що відзначається значним, методологічним, виховним та гуманістичним потенціалом, у тому числі й щодо підготовки вчителів. Питання історії вітчизняної педагогічної думки і школи плідно розробляються провідними сучасними вченими: Л.Д. Березівська, А.М. Бойко, Н.П. Дічек, Н.С. Побірченко, С.О. Сисоєва, О.В. Сухомлинська та ін. Проте, вважаємо, що гуманістична складова розвитку вітчизняної освіти періоду II пол. XIX – поч. XX століття вивчена недостатньо. Це стосується й гуманізації підготовки вчителів для народної школи. Тому ставимо за мету цієї статті через аналіз педагогічних джерел розкрити гуманістичний аспект формування вчителя для народної школи в зазначений період.

Найперше, маємо з'ясувати критерії, що пред'являються до вчителя в контексті гуманізації освіти сьогодні. З цього питання звернемось до беззаперечного авторитета всесвітньовідомого сучасного педагога-гуманіста Ш.О. Амонашвілі. У своїх роботах він визначає правила, якими має керуватись учитель в контексті гуманізації педагогічного процесу [1]:

- 1) *Закони вчителя:* а) любити дитину; б) розуміти дитину; в) сповнюватися оптимізмом до дитини.
- 2) *Керівні принципи вчителя:*
 - а) принцип олюднення середовища навколо дитини; б) принцип поваги до особистості дитини; в) принцип терпіння в становленні дитини.
- 3) *Слововкази вчителю:* а) вірити в свої педагогічні здібності; б) вірити в силу гуманного підходу до дитини; в) вірити в безмежність дитини.
- 4) *Особистісні якості вчителя:* а) доброта; б) відвертість і щирість; в) відданість.

Далі хочемо відзначити, що питання підготовки вчителів, форми й методи їхнього навчання розглядалися відомими педагогами XIX ст. М.Ф. Бунаковим, В.І. Водовозовим, Б.Д. Грінченком, М.О. Корфом, О.Ф. Музиченком, В.П. Родніковим, С.Ф. Русовою, Д.І. Тихомировим, Я.Ф. Чепігою (Зеленкевичем) та ін.

Наші педагогічні пошуки дають підстави стверджувати, що найповніший доробок з цього питання можемо віднайти в творчій спадщині відомого ученого-педагога М.О. Корфа [7, с. 187-195]. Аналіз його педагогічних праць свідчить, що просвітник вважав питання підготовки нового вчителя одним з основних завдань педагогічної науки, запорукою успішної роботи нової школи. Аналіз змісту праці "Наше школьное дело" показав, що питання створення вчительських семінарій та їх програма гостро стояло в кінці 60-х і впродовж 70-х років дев'ятнадцятого сторіччя. Дана проблема стала однією з основних у публіцистичній діяльності М.О. Корфа, їй присвячено відразу декілька статей збірника "Наше школьное дело". Пояснюючи читачам важливість підготовлених учителів для розвитку початкових народних шкіл, педагог характеризує проблему як наріжний камінь усієї справи народної освіти. Він зазначає, що нарешті з'явилося розуміння, що там, де немає вчителів, і навчати нікому. Мати ж школу

для відомості (тут і далі курсив М.О. Корфа) – означає одурювати уряд, морочити суспільство і відштовхувати від школи селян, тільки меншість яких встояла проти впливу минулого й прагне освіти [5, с. 221].

Всупереч розпорядженню Міністерства народної освіти про те, що сільськими вчителями можуть бути священики, М.О. Корф звертається до реальної практики розвитку шкільної справи. Він доводить, що у священника бракує часу на викладання і що для початкової школи необхідні спеціально підготовлені вчителі.

Виходячи з такого переконання, обґрунтованого фактами з реальної практики, автор доходить висновку, що вчительські семінарії повинні утримуватися на кошти держави й земства. Їхній навчальний курс, повідомляючи по можливості більше реальних знань, застосовних у сільському побуті, повинен пристосовуватися до тієї сфери, серед якої доведеться діяти вчителю [5, с. 229].

Пишучи про програму вчительської семінарії, педагог наводить декілька проектів програм, запропонованих земствами, які істотно відрізняються за рівнем і кількістю предметів, що викладаються. Не заперечуючи педагогічного ідеалу, автор більше схиляється до практично здійсненої програми, яка спиралася б на грамотно складений кошторис витрат.

Радикальним нововведенням М.О. Корфа в розуміння програми вчительської семінарії з'явилося підкреслюване положення про те, що вона повинна бути розвитком програми народної школи. М.О. Корф був свідомий того, що "ще важливіше, <...> влаштувати вчительську семінарію, поліпшити початкову школу, вважати її першим ступенем, першою ланкою *одного* ланцюга, тим зародком, що в подальшому представляє вчительську семінарію [5, с. 235]".

Сполучною ланкою між початковою школою й учительською семінарією педагог бачить недільні повторювальні школи, що дають майбутньому вчителю цінний методичний досвід у навчанні дорослих. Він пише, що учні початкових шкіл, розумно організованих, не можуть, закінчуючи навчання у 12 років, перейти безпосередньо в учительську семінарію за своїм віком. А за 4 роки вони можуть забути багато що з пройденого. Тому необхідно, щоб особи, які *закінчили курс* у початковій школі, з'являлись протягом чотирьох років, до вступу їх до вчительської семінарії, для недільних повторювальних шкіл. Це дало б вихованцям учительської семінарії чудову нагоду вправ у навчанні *дорослих*, у викладанні в *недільних школах*, яке багато в чому відрізняється від навчання в початковій школі [5, с. 236–237].

Разом з тим, педагог зазначає, що до 1872 року питання про необхідність учительських семінарій остаточно вирішилося на користь їх створення за прикладом розвинених країн Європи. Проте суперечки про програму та час навчання все ще ведуться.

До програми підготовки вчительської семінарії М.О. Корф вважає за доцільне ввести лекції з антропології та методики. Вони, в його розумінні, виступають педагогічними дисциплінами, що становлять важливу частину загальної підготовки вчителя. Зокрема, звертається увага на розбір методики проведення уроків і її колективне обговорення, на відстоювання майбутніми педагогами своєї точки зору. Про зацікавленість М.О. Корфа проблемою відкриття й функціонування вчительських семінарій свідчить також стаття про Новгородську і Московську земські вчительські семінарії. У ній висловлена основна неодноразово повторювана позиція кінця 60–х початку 70–х років, що "підготовку вчителів слід вважати наріжним каменем усієї народної освіти" [5, с. 193].

У зв'язку з цим додамо, що перша вчительська семінарія в Україні була відкрита, за даними С.О. Сірополка, в Києві 1869 року [12, с. 356], хоча сучасні дослідники стверджують, що це сталося в Катеринославі того ж таки 1869 року [2, с. 74]. Учительські семінарії не мали єдиного навчального плану, тому дисципліни для вивчення могли бути різними.

Далі хочемо навести навчальний план Катеринославської вчительської семінарії (табл. 1) [2, с. 75].

Отже, бачимо, що підготовка вчителів для народної школи мала безперечну гуманістичну спрямованість, мала на меті всебічний і гармонійний розвиток майбутнього вчителя. Учителями народних шкіл могли стати й випускники вчительських інститутів (яких в Україні було три), до їхніх програм входили педагогіка й психологія та методика викладання окремих предметів. Для роботи випускників у народній школі створювались пільгові умови [8, с. 84–85].

Гуманістичну спрямованість підготовки вчителів можемо віднайти й у духовних закладах освіти [6, с. 88–91]. Цікаві факти з огляду на предмет нашого дослідження дає відомий педагог, професор Київського університету В.П. Родніков. Він пише, що в Київському другому жіночому духовному училищі було введено написання вихованками характеристик на дітей у школі, яка була при училищі. Оскільки "...нова педагогіка чи не найголовнішою вимогою до вчителя ставить знання ним шкільного середовища та дитячої природи. Готуючись до вчительства, необхідно розвивати в собі здатність придивлятися до дитячої натури, вміння підмічати особливості дитячої психіки, впливати на які є завдання вчителя-вихователя" [11, с. 1].

Гуманістичне спрямування підготовки вчителів, їхнє професійне вдосконалення мали й учительські з'їзди та педагогічні курси. Зазначимо, що ініціатором такої форми навчання вчителів був також М.О. Корф [10, с. 84]. Почин М.О. Корфа був новим для російської педагогіки, тому його пропозиції з організації вчительських з'їздів представляють безперечний інтерес. Насамперед, на думку педагога, керівник з'їзду має ознайомитися з підготовкою своїх слухачів. Заняття з'їзду мали бути так організовані, щоб і найменше підготовлені його учасники могли винести для себе користь [4, с. 34].

Навчальний план Катеринославської вчительської семінарії

Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень за роками навчання			Всього годин на тиждень
	I	II	III	
Закон Божий	2	2	2	6
Російська мова	4	4	4	12
Церковно-слов'янська мова	3	2	1	6
Арифметика:	3	–	–	3
– алгебра	3	3	3	9
– геометрія	2	3	3	8
Історія	3	3	2	8
Географія	2	2	2	6
Міроведеніє*	2	2	2	6
Малювання	3	-	-	3
Креслення	-	3	2	5
Каліграфія	1	2	-	3
Педагогіка та дидактика	-	4	6	10
Співи	1	1	1	3
Гімнастика	2	2	2	6

*"Міроведеніє" як навчальний предмет вперше було введено в програму земських шкіл Катеринославської губернії О.О. Корфом. Містило відомості про місцеву флору і фауну, природні умови, пори року, сезонні польові роботи, кліматичні умови тощо [9, с. 11].

Корф припускає, що з розвитком рівня освіти вчителів видозміниться й програма вчительського з'їзду. Проте він не рекомендує відкладати проведення й організацію вчительських з'їздів на майбутнє й наполягає на безпосередній користі, яку вони дають. Розширюючи світогляд народного вчителя, допомагаючи йому подолати виникаючі методичні, виховні та педагогічні проблеми, такі з'їзди та курси допомагають становленню народної школи нового типу, формуванню нового вчителя-гуманіста.

Проведене дослідження виявило, що з'їзди мали великий вплив на розвиток вітчизняної педагогічної думки й були високо оцінені сучасниками. Так, приміром, відомий педагог М.Ф. Бунаков писав, що ніяка вчительська семінарія не може дати працівникам школи того, що давали ці з'їзди, які збуджували в них енергію, натхнення та вчительську творчість [3, с. 342]. Значення для формування гуманного вчителя нової школи мали й педагогічні курси [13]. Позитивну оцінку цього напрямку діяльності дають і сучасні науковці [4; 8].

Без сумніву, вагомий внесок в розробку питань підготовки вчителя для народної школи в Україні, окрім М.О. Корфа, зробили й інші вітчизняні освітяни: Б.Д. Грінченко, О.Ф. Музиченко, В.П. Родніков, С.Ф. Русова, Я.Ф. Чепіга (Зеленкевич). У педагогічних працях цих відомих педагогів також можемо віднайти гуманістичний потенціал [15; 14, с. 129-144].

Отже, проаналізований у статті джерельний матеріал, дає змогу зробити певні висновки. Підготовка вчителів у педагогічних навчальних закладах та з'їздах і курсах мала гуманістичний аспект, сприяла формуванню у них навичок самоосвіти, самовиховання й самовдосконалення, гуманного ставлення до дитини.

Предметом подальших наукових пошуків можуть бути, приміром, всебічний аналіз гуманістичних ідей вітчизняних педагогів, гуманістична складова підготовки вчителя до виховної роботи в народній школі, гуманістичний виховний потенціал шкільної дитячої літератури тощо.

Використані джерела

1. Амонашвили Ш.А. Размышления о гуманной педагогике (фрагменты из книги). URL: http://uro.narod.ru/bibliotheca/PED_A.htm (дата звернення: 20.02.2018 р.).
2. Білецький О.А. Організація системи підготовки вчителів народних училищ на Катеринославщині (друга половина XIX – початок XX ст.). *Рідна школа*. 2011. № 6. С. 74–78.
3. Бунаков М.Ф. Избранные педагогические сочинения. Ввод. ст. проф. В.З. Смирнова. Москва, 1953.
4. Вдовенко В.В. Проблеми початкової освіти України в роботі педагогічних з'їздів (1861–1920 рр.): автореф. дис. ... канд. пед. наук. К., 2005. 20 с.
5. Корф Н.А. Наше школьное дело. Сборник статей по училищеведению. Москва, 1873. 430 с.

6. Крапивний Я.М. Особливості професійної підготовки вчителів у Чернігівському єпархіальному жіночому училищі в XIX ст. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Серія: Педагогічні науки. 2017. Вип. 142. С. 88-91.
7. Нечепоренко Л.С., Попельнюх О.І. Професійно-педагогічна діяльність М.О. Корфа. Монографія. Харків, 2010. 216 с.
8. Паначин Ф.Г. Педагогическое образование в России : историко-педагогические очерки. Москва, 1979. 216 с.
9. Попельнюх О.І. Педагогічна і просвітницька діяльність М.О. Корфа в контексті розвитку вітчизняної школи: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Полтава, 2009. 20 с.
10. Протоколи Александровского уездного земского собрания очередной сессии 10–17 сентября 1869 г. Екатеринбург, 1869. 243 с.
11. Родников В.П. Школьные характеристики. Киев, 1910. 12 с.
12. Сірополко С.О. Історія освіти в Україні. 2-ге вид. Львів, 2001. 664 с.
13. Тихомиров Д.И. Мирные завоевания. *Педагогический листок*. 1900. Кн. V. С. 564-581.
14. Чепіга (Зеленкевич) Я.Ф. Вибрані педагогічні твори: Навч. посіб. / Упор., наук. ред. Л.Д. Березівська. Харків, 2006. 328 с.
15. Ярмак Н.О. Софія Русова та Олександр Музиченко: співставлення поглядів на підготовку вчителя початкової школи. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2011. № 8. С. 190-193.

Popelniukh O.

TEACHER TRAINING IN THE HISTORY OF NATIONAL EDUCATION OF THE SECOND HALF OF 19TH – BEGINNING OF 20TH CENTURY (HUMANISTIC ASPECT)

The article is devoted to the problem of humanization of a public school teacher training in the second half of 19th and early 20th centuries. The author notes that in the context of reforming the socio-economic sphere and building Ukraine as a democratic state, new tasks arise in pedagogical science as well. One of these tasks is to educate a generation of people capable of working and studying throughout life, to protect and increase national culture and civil society values, to develop and strengthen an independent democratic, rule-of-law state that is an integral part of the European and world community. These tasks are impossible to accomplish without proper training of qualified pedagogical personnel.

First, the author draws attention to the criteria applied to the teacher in the context of education humanization. He appeals to the creative work of a world-known scholar-educator, Shalva Amonashvili, and provides a list of rules that a humanist teacher should be guided by. The teacher should apply them to several directions: the teacher's principles, the teacher's guidelines, the teacher's counsel, the teacher's personal qualities.

Education humanization, including pedagogy, requires studying and analyzing the products of the past, this knowledge will contribute to the advancement of modern pedagogical science and educational practice.

The article analyzes the system of training teachers for the public schools, examines types of educational institutions that trained teachers – Teaching Seminaries, Teaching Institutes, and Women's Theological Schools. The author also draws attention to other types of training, such as Teacher Congresses and Pedagogical Courses. Their programs and work principles are presented.

Educating teachers in Teaching Seminaries, Institutes and Theological Schools had the following features: subjects of study were those disciplines that were given in Elementary School, together with pedagogy and didactics as necessary components of pedagogical education. Much attention was drawn to the pedagogical practice that took place in schools within these educational institutions. Student teachers also had to learn to observe pupils, their behaviour and mental development in order to use that while teaching and thus fulfill the main humanistic task of the school – not only to teach children, but also help them socialize and gain tools for further self-education and self-improvement. Those tasks were performed at schools and outside them, as teachers were seen as active members of rural communities they lived in.

In the conclusion the article summarizes the analyzed issues, as well as encourages further scientific research of other aspects of the national school humanization and education in the second half of 19th and early 20th centuries.

Key words: *humanization, history of education, public teacher, teacher training, teacher congresses, teaching seminaries.*

Стаття надійшла до редакції 16.03.2018 р.